

Софроний Врачански книжовник и политик от Новото време

Сборник с материали
от Международна
научна конференция
София, 24 ноември 2011 г.

АЛМА МАТЕР

К
Университетски комплекс
по хуманитаристика «Алма матер»

НАУЧНИ КОНФЕРЕНЦИИ

Университетско
издателство
«Св. Климент Охридски»
София, 2013

**СОФРОНИЙ ВРАЧАНСКИ –
КНИЖОВНИК И ПОЛИТИК ОТ НОВОТО ВРЕМЕ**

**SOFRONIY OF VRATSA:
MAN OF LETTERS AND POLITICIAN
OF THE MODERN AGE**

Proceedings of
the International Conference
Sofia, November 24, 2011

Edited by
Plamen Mitev, Vania Racheva

**St. Kliment Ohridski University Press
Sofia • 2013**

**СОФРОНИЙ ВРАЧАНСКИ –
КНИЖОВНИК И ПОЛИТИК
ОТ НОВОТО ВРЕМЕ**

Сборник с материали от
Международна научна конференция
София, 24 ноември 2011 г.

Съставителство и научна редакция:
Пламен Митев, Ваня Рачева

Университетско издателство „Св. Климент Охридски“
София • 2013

Тази книга се издава по проект на Софийския университет „Св. Климент Охридски“ – Университетски комплекс по хуманитаристика „Алма матер“, програма „Българистика“ и с финансовата подкрепа на Фонд „Научни изследвания“ към Министерството на образованието и науката.

- © 2013 Пламен Митев, Ваня Рачева – съставителство, научна редакция, предговор
- © 2013 Борислав Къосев – художник
- © 2013 Университетско издателство „Св. Климент Охридски“

ISBN 978-954-07-3645-7

СЪДЪРЖАНИЕ

Пламен Митев, Ваня Рачева. Предговор	7
Plamen Mitev, Vania Racheva. Foreword	13

Променят се времената и ние се променяме в тях
Книга на трите вери, 1805

Йордан Желев. Софроний, епископ Врачански. Личност и дело във фамилен контекст	21
Мария Шушарова. Софроний Врачански (поп Стойко) като представител на раята в Османската държава	93
Андреас Либератос. Времето на Софроний Врачански според документи от архива на Али паша Янински	108
Пламен Митев. Политическата дейност на Софроний Врачански в контекста на Новото време	124
Ваня Рачева. Политикът Софроний Врачански и руската преселническа политика по време на руско-турската война (1806 – 1812)	136
Надя Манолова-Николова, Димитър Димитров. Природни бедствия във времето на Софроний – история и дендрохронологически анализи	148

... да научат децата си на мъдро книжно учение
Втори видински сборник от 1802

Николай Аретов. Софроний Врачански и европейската култура: предпочитания и желания на изследователите	165
Радослав Спасов. Софроний Врачански и Филип Станиславов – две големи фигури на Новото време в българската история	181
Александра М. Базулина. Видинските сборници на Софроний Врачански	191
Роберто Адинолфи. Софрониевата преводна творба „Митология Синтипа Философа“ в контекста на балканските редакции и на Софрониевото творчество	213
Олга Тодорова. Софроний за другите религии: някои наблюдения върху ислямския раздел на „Книга за трите вери“	234
Стефана Таринска. „Житие и страдания грешнаго Софрония“: пренасочване на традицията, нов литературен герой	251
За авторите	260
The authors	261

CONTENTS

Plamen Mitev, Vania Racheva. Foreword	13
<i>Times change and we change with them</i> Book of the three faiths, 1805	
Yordan Zhelev. Sofroniy, the Bishop of Vratsa. Person and activity in the family context	21
Mariya Shusharova. Sofroniy Vrachanski (priest Stoyko) as <i>reaya</i> representative in the Ottoman Empire	93
Andreas Lyberatos. Sofroniy Vrachanski's Times as reflected in the Archive of Ali Pasha of Jannina	108
Plamen Mitev. The political activity of Sophroniy of Vratsa in the context of the New Times	124
Vania Racheva. Sophroniy of Vratsa, the politician, and the Russian emigration policy during the Russo-Turkish war (1806 – 1812)	136
Nadya Manolova-Nikolova, Dimitar Dimitrov. Nature disasters during Sofroniy's life time – history and dendrochronological analysis	148
<i>... to teach their children wise scholarly knowledge</i> Second Vidin miscellany, 1802	
Nikolay Aretov. Sophroniy of Vratsa and European culture: scholars' preferences and desires	165
Radoslav Spasov. Sofroniy Vrachanski and Filip Stanislavov – two great figures of the Modern Epoch in the Bulgarian history	181
Alexandra M. Bazulina. <i>The Vidin Treatises</i> of Sofroniy Vrachanski	191
Roberto Adinolfi. Sophroniys' translation of <i>Mythology of the Philosopher Syntipas</i> in the context of the Balkan versions	213
Olga Todorova. Sofroniy on other religions: observations on the Islamic part of his „Book of the three faiths“	234
Stefana Tarinska. „Life and sufferings of the sinful Sofroniy“: redirecting the tradition, a new literary character	251
The authors	261

Политикът Софроний Врачански и руската преселническа политика по време на руско-турската война (1806 – 1812)

Ваня Рачева

Формалният повод за днешната ни академична среща¹ е юбилейната годишнина на един интересен политически документ, т.нар. „Записка“ от 29 май 1811 г. Този не особено дълъг текст, определян често от историците като „първата“ или като „най-подробната политическа програма за автономия“ на българите до средата на XIX в., е представен на цитираната дата от епископ Софроний Врачански (1739 – 1813) на главнокомандващия Дунавската армия ген. Михаил Иларионович Кутузов (1745 – 1813). В края на 80-те години на миналия век проф. Румяна Радкова откри и публикува вероятния първообраз на документа – почти идентична по съдържание молба на българите католици, живеещи в Австрийската империя, съставена близо век преди 1811 г. Това не бива толкова да ни учудва, нито пък може да омаловажи политическия акт на Софроний, свързан с актуализирането на исканията в документа например чрез смяна на адресата, защото Врачанският епископ неведнъж с книжовното си наследство доказва, че умее удачно да „компилира“ и „творчески“ да използва в „точния момент“ чужди първоизточници.

Няма да е излишно в началото накратко да характеризирам съдържанието на „Записката“², която е подписана от Софроний от името и по съгласието на цялото общество. В нея се предлага българите да бъдат обособени териториално в рамките на Русия като отделна „общност“, разположена на левия бряг на р. Дунав, предвиждана по това време от руския император Александър I (1801 – 1825) за бъдеща граница между двете Империи. Територията, която очертава Софроний, обхваща районите „на левия бряг на река Дунав, като се започне от Турну, Зимнича, Слободзия, Гюргево,

---

¹ Към датата на предаване на сборника за печат по субективни причини този текст не бе доработен като статия и се отпечатва под формата на доклад, четен на конференцията.

² Публикации на документа вж.: **Велики**, К. Емигрирането на българите във Влахия по време на руско-турската война от 1806 – 1812 година. – Във: **Велики**, К. Страници от миналото на българския народ. Прев. от рум. ез. М. **Иванова**. София: Изд. на Отечествения фронт, 1987, с. 35 – 37; **Радкова**, Р. Една хипотеза за исторически връзки между българската католическа и православна емиграция. – В: 300 години Чипровско въстание (Принос към историята на българите през XVII век). Под ред. на В. **Паскалева** и др. София: Изд. на БАН, 1988, с. 345 – 346; **Софроний Врачански**. Съчинения в два тома. Под ред. на Афр. **Алексиева** и др. Т. 2. София: Български писател, 1992, с. 520 – 522.

Браила, Галац и други места“. Допуска се към „жителите“ на тази автономна³ област да се включват свободно и българи от десния бряг на Дунав. А също така и онези, „които в различно време са напуснали родните си места и са се преселили в Молдавия и Влахия, където се намират под различно подчинение“. Предвиждат се покровителствени мерки за добро икономическо развитие, като българите получат „достатъчно земя за земевладение, пасене на добитък, лозарство, отглеждане на плодни дръвчета, [...] и за строеж на различни предприятия и фабрики“. Предвиждат се и „еднакви права с руските търговци“. „Записката“ включва гаранции за парично и материално подпомагане на обеднелите българи, „за да си построят къщи“. Българските църкви и училища ще бъдат на издръжка на държавата (разбирай на руска държавна издръжка), но ще имат изцяло български народностен състав и административна независимост от чиновниците на Влашко. Или, ако обобщим, документът от май 1811 г. съдържа детайлизирана и актуална идея за предоставяне на териториална, културно-просветна, икономическа и съдебна автономия на българските заселници и бежанци в двете Дунавски княжества. Исканията на Софроний Врачански обаче представляват теоретична възможност за автономно развитие на всички българи, защото макар да очертават една национално обособена област на чужда територия, те оставят възможност към нея да се присъединят при благоприятни международни условия и българите от „десния бряг на река Дунав“⁴.

За да бъде правилно разбран жестът на епископ Софроний да поиска от Русия съдействие за реализиране точно на такъв документ, трябва да се отчетат последиците от проточилата се руско-турска война (1806 – 1812), вследствие на която към 1811 г. в двете княжества, и особено в поименно изброените в документа райони, са съсредоточени и временно настанени хиляди български бежанци. Те са изселени там в резултат на военните кампании, основно през 1809 – 1810 г., когато главнокомандващи са генералите Петър И. Багратион (1765 – 1812) и Николай М. Каменски (1776 – 1811). Но масово изселване настъпва именно по времето, когато начело на Дунавската армия стои ген. М. Кутузов. Подтик за изселването са не само водените на българска територия военни кампании, но и широко прокламираните обещания за колонистки привилегии в новите поселища в Крим и Бесарабия. Българите са заселвани компактно главно около градовете Браила, Турну Мъгурели, Гюргево, Галац. Повечето от тези места са частни манастирски

---

³ Историческата коректност изисква да се отбележи, че терминът „автономия“ не е използван никъде в цитирания документ, но се е наложил в историографията като обобщаваща характеристика на исканията.

⁴ Рачева, В. Руската политика и българската идея за политическа автономия в някои изяви на емиграцията от първата половина на XIX в. // *Исторически преглед*, 2006, № 1 – 2, с. 48 – 49.

земи или бивши турски имоти с неуредена към края на войната собственост. От достъпните документи може да се види, че към средата на 1811 г. много от българите бежанци в княжествата вече са уредили свое стопанство, отглеждат добитък, за който отказват да плащат данък, строят пивоварни, воденици, дори привличат и крият в поселенията си влашки крепостни селяни⁵. Проектите за регулиране на неясния им статут стават наложителни предвид очертаващия се край на войната и специално планираното им скорошно преместване в Южна Русия. Именно тази ситуация дава повод на Софроний и групираните около него българи да се опитат активно да се намесят в решаването на проблемите на емигрантите, повечето от които не искат да напускат родните си места и се надяват да се върнат обратно след края на войната.

Както е добре известно, в Новорусия славянските заселници са със статут на колонисти, на които се даряват държавни земи и им се предоставят редица данъчни и други облекчения. Руската политика за поощряване на преселвания на християни от Османската империя и от Австрийската монархия започва още от времето на Петър I (1682 – 1725, император от 1721). Но особено актуална става тя след учредяването през 1764 г. на Новорусийска губерния, към която десет години по-късно, след мира от Кючук-Кайнарджа (1774), са включени и нови земи от Северното Причерноморие. Водените от Екатерина II (1762 – 1796) руско-турски войни поставят началото на първите компактни заселвания в Новорусия на българи, повечето от които имат военизиран статут. Към тази политика на императрица Екатерина II се връща нейният внук, император Александър I, който на 5 януари 1802 г. разрешава на руското правителство тайно да наема търговски кораби за превоз на български колонисти. А със специален указ от 20 февруари 1804 г. императорът потвърждава вече даряваните облекчения за заселване в Южна Русия⁶.

Руско-турската война от 1806 – 1812 г. слага край на тайното преселване в Русия на християнски поданици на султана от десния бряг на р. Дунав. Една от нейните последици е именно първото организирано масово изселване на българи в южните руски губернии, дало повод за категоричното политическо активизиране на епископ Софроний. Трябва обаче да се отбележи, че по време на войната руското правителство няма ясна стратегия за бъдещия

---

⁵ Велики, К. Емигрирането на българите във Влахия..., с. 18 – 23; Рачева, В. Руският политически фактор и българската идея за автономия (1806 – 1829). // *Минало*, 1999, № 1, с. 38 – 39 и пос. литература.

⁶ Повече за аспектите на руската преселническа политика изобщо и конкретно по отношение на българите вж. Рачева, В. Руската преселническа политика, българите и Одринският мир от 2 септември 1829 г. // *Годишник на Софийския университет. Исторически факултет*, 2007 (2012), т. 100, с. 175 – 239.

статут на преселниците. За това свидетелстват следните факти. Още през май 1805 г. е наредено на губернските власти в Крим да откупуват земя от местните помещически имения и да я предават във владение на надзорника на кримските колонии, за да се използва за заселване на българските колонисти. Следва и императорски указ от 1 септември 1807 г. за допълнителни привилегии на българските заселници в Русия, който предвижда по 60 десетина земя на всяко семейство за „вечно потомствено ползване“. Тези мерки обаче се оказват трудно приложими до голяма степен поради факта, че значителна част от земята в Крим и Бесарабия е в частни ръце. Затова и първият опит за устройване на новите преселници, които пристигат в резултат от първите военни кампании, е свързан с разселването им във вътрешността на Новорусия, като им се дава правото да ползват „всички облаги, преимущества и покровителства на законите, предписани на руските поданици по рождение“. Това на практика означава разпространяване на крепостното право върху бежанците и логично среща тяхната сериозна съпротива⁷.

Още в навечерието на подписването на Букурещкия мир от 1812 г. се изготвят статистики за броя на изселниците, но често в списъците са включвани и българи, преселили се в княжествата преди 1806 г. Затова ми се струва, че опитът да се посочи точна цифра на изселените през войната българи ще е в известна степен спекулативен. Все пак, подробните списъци включват 20 316 семейства с обща численост от 87 037 души. Интересно е да се отбележи, че преди началото на войната в областта Буджак (южната част на Бесарабия, заключена между устията на реките Дунав и Днестър, днес в Молдова и Украйна) има около 8 хил. души „отвъддунавски“ преселници. А към 1819 г. официалната руска статистика за Бесарабия сочи нарастване на българските семейства от 2 524 на 4 348 семейства⁸. В тези числа са включени и семействата на българските доброволци, участвали на руска страна във войната, които първоначално запазват военизирания си статут в новите поселения.

* * *

На този фон и с цел да се обрисова възможно по-пълно образът на *политика* Софроний Врачански, е интересно да се проследят накратко контактите на руските главнокомандващи с българския епископ и специално да се открият имперските механизми за въздействие върху представителите на

⁷ Пак там, с. 207.

⁸ Пак там, с. 209, бел. 43 и 44, и пос. литература, където е налична статистика за броя и разпределението по селища на българите в Бесарабия и Крим през първата половина на XIX в., когато именно е оформена основната част от българските колонии в Русия.

балканския православен клир (и по-конкретно – за въздействие върху възприемания като представител на българите в княжествата Софроний). Въздействие, оказвано с цел поощряване на тяхната съпричастност и засилване съдействието им в полза на Русия, търсено с оглед на конкретната военно-политическа обстановка. Интересно би било да се потърси и изследва в друг текст и евентуална еволюция във възгледите на Софроний относно руската политика към българите. Особен обект на изследване е и ролята на православната империя за активизирането на българите (включително и военно) по време на войната, както и влиянието на личности от Софрониевото духовно и гражданско обкръжение за това. Това са само част от посоките, в които може да се разсъждава, когато се изследва политическата активност на Софроний от последното десетилетие на неговото житие.

За съжаление, веднага трябва да подчертая, че по моему подобна задача е все още трудно изпълнима поради характера на изворовата база и по-точно поради оскъдните документи, въведени в научно обръщение и достъпни за интерпретация. Съвсем накратко картината е следната. Първата публикация на руски документи около политическата активност на Софроний Врачански през т.нар. Букурещки период от неговия живот (1803 – 1813) е отпечатана от българския автор Павел Орешков⁹ през вече далечната 1914 г. Той не е професионален историк и е имал много кратък досег с архивите на руското Външно министерство, но последващи публикации, и най-вече донесени в началото на 80-те години на ХХ в. микрофилми (съхранявани днес в Централен държавен архив към Държавна агенция „Архиви“)¹⁰ на част от същите документи, показват колко коректно този автор е издал цялостно или частично в анотация тези източници.

Следващото обнародване на документи за политическите изяви на епископ Софроний трябва да се свърже с името на починалия през 1978 г. съветски българист Василий Конобеев. Завършил Географски факултет и Военно-политическа академия, през 1972 г., когато е на 56 години, той защитава докторска дисертация на тема „Българското националноосвободително движение: идеология, програма, развитие“. В процеса на изготвянето на този текст, който е отпечатан и на български¹¹, са въведени някои нови и

---

⁹ Орешков, П. Няколко документа за Пазвантоглу и Софроний Врачански (1800 – 1812). // *Сборник на Българската академия на науките*, 1914, III, кл. и.-ф. и ф.-о., № 2, с. 3 – 55.

¹⁰ Централен Държавен исторически архив – ДА „Архиви“ – КМФ 09, Инв. № 372/2.

¹¹ Конобеев, В. Д. Българското националноосвободително движение. Идеология, програма, развитие. София: Наука и изкуство, 1972. Вж. също: Конобеев, В. Д. Русско-болгарские отношения 1806 – 1812 гг. – В: Из истории русско-болгарских отношений. Сб. статей. Сост. Л. Б. Валев. Москва: Изд. АН СССР, 1958, с. 194 – 291. Най-ценна за въвеждане в широко научно обръщение на документи от руските архиви е съвместната му публикация: Конобеев, В. Д., Шатохина, Е. М. Из истории политических связей России с руководителями национа-

много ценни документи от епохата на войната, които пряко свидетелстват за интересна еволюция във възгледите и поведението на Софроний Врачански. И които документи още не са подобаващо коментирани и цялостно оползотворени в историографията. За съжаление, малко от тях са публикувани пълно, а повечето – като частични и извадени от контекста цитати. Не е използвана по моему докрай и възможността да се открият и обнародват нови сведения в изключително интересната поредица с документи за руската външна политика, която започва да се отпечатва в социалистическа Москва през 1960 г. и която не е завършена и до днес¹². Тази поредица е интересно „огледало“ освен на научния подбор и съставителство на документите, така и на конюнктурните и политическите условности на две епохи. Само в два от томове на поредицата откриваме (едва) два документа за Софроний, и то такива, които вече са споменавани в литературата, но тук са отпечатани за първи път цялостно, единият от които в бележка¹³.

В края на непълния преглед ще отбележа, че ценна информация (макар тя по-често косвено да подпомага изследването на политическата активност на Софроний), се открива в поредица публикации на документи за дейността на генералите Багратион и Кутузов, осъществени в края на 40-те и началото на 50-те години на ХХ век от съветската наука¹⁴ по повод голямото юбилейно честване на годишнината от руската победа над Наполеон.

лно-освободителного движения Болгарии в 1806 – 1812 гг. // *Известия на Института по история*, 1968, XX, с. 343 – 387.

¹² Внешняя политика России XIX – начале XX в. Документы Российского министерства иностранных дел. Серия I. (1801 – 1815 гг.). Т. I. Март 1801 г. – апрель 1804 г. Отв. ред. А. Л. Нарочницкий. Москва: Гос. изд. „Политической литературы“, 1960. Последний известен ми отпечатан том е: Внешняя политика России XIX и начала XX века. Документы министерства иностранных дел Российской Федерации. Том XVII. Август 1830 г. – январь 1832 г. Отв. ред. Г. Н. Севостьянов. Москва: Международные отношения, 2005.

¹³ Внешняя политика России XIX – начале XX в... Т. IV. Июль 1807 г. – март 1809 г. Отв. ред. А. Л. Нарочницкий. Москва: Политиздат, 1965, бел. на с. 623 – 624; Внешняя политика России XIX – начале XX в... Т. V. Апрель 1809 г. – январь 1811 г. Отв. ред. А. Л. Нарочницкий. Москва: Издательство политической литературы, 1967, с. 463, док. 213, с. 699 – 700, бел. 288.

¹⁴ Вж. напр.: Генерал Багратион. Сборник документов и материалов. Ред. С. Голубов, Ф. Е. Кузнецов. Москва: Государственное издательство политической литературы, 1945; Кутузов в Дунайских княжествах. Сб. документов. Сост. Н. В. Березняков, В. А. Богданова. Кишинев: Госиздат Молдавии, 1948; Багратион в Дунайских княжествах. Сб. документов и материалов. Под ред. С. Н. Голубова и полковн. Ф. Е. Кузнецова. Кишинев: ОГИЗ: Гос. изд. полит. лит., 1949; Михаил И. Кутузов. Т. III (1808 – 1812 гг.). Русские полководцы. Сборники документов и материалов. Под ред. Л. Г. Бескровного. Москва: Воениздат, 1952; Полководец Кутузов. Сборник статей. Под редакцией Л. Г. Бескровного. Москва: Гос. изд. полит. литературы, 1955. Към тях може да се причисли и публикацията: История Молдавии. Документы и материалы. Т. 2. Устройство задунайских переселенцев в Бессарабии и деятельность А. П. Юшневского. Сб. документов. Сост. К. П. Крыжановская, Е. М. Руссев. Кишинев: Госиздат Молдавии, 1957.

От доста време сред хуманитаристите са известни и професионално коментирани в науката интензивните контакти и познанства на Софроний с фанариотите Константин Ипсиланти (1760 – 1816) и Доситей Филитис (1734 – 1826), както и с някои болярски влашки фамилии, особено с тази на Въкъреску, за които също е доказана несъмнена, макар и невинаги еднозначна активност по време на разглежданата тук руско-турска война. Акцентирам на последното само за да подчертая, че има и други възможни посоки на издирване на документи за политическите влияния върху Софроний и неговите изяви в последния период от живота му – например в румънските архиви¹⁵.

* * *

Въпреки току-що очертаната не много обнадеждаваща документална картина, можем ли да търсим и други варианти за отговор на по-горе поставените проблеми при изследването на *политика* Софроний и неговото взаимодействие с руските генерали и дипломати във Влахия по време на първата за XIX в. руско-турска война? Например чрез паралели със сходни събития (каквото е преселението на голям брой арменци в Русия след руско-персийската и руско-турската войни от края на 20-те години на XIX в.¹⁶). И също чрез аналогии с изявите на други личности с висш духовен сан¹⁷, ня

---

¹⁵ **Капитанов**, Хр. Нови данни за Софроний Врачански като емигрант в Румъния. // *Език и литература*, 1966, 3, с. 69 – 76; **Таринска**, С. Софроний Врачански, румънското общество и румънската литература. – В: Българо-румънски литературни взаимоотношения през XIX век. Под ред на И. **Конев** и др. София: Изд. на БАН, 1980, с. 179 – 201; **Велики**, К. Политическата дейност на българската емиграция във Влахия в първите две десетилетия на XIX век. – В: **Велики**, К. Страници от миналото..., с. 50 – 76; **Dură**, N. New Discoveries – on the Basis of Original Documentary Materials – on the Life and Activity of Bishop Sofrony Vracianski (1739 – 1813) in Wallachia, His Adoptive Country (1802 – 1813). // *Bulgarian Historical Review*, 1991, № 1, pp. 29 – 46.

¹⁶ **Рачева**, В. Руската преселническа политика..., с. 179 – 183, 213 – 223.

¹⁷ Статията на колегата Андреас Либератос („Времето на Софроний Врачански според документи от архива на Али паша Янински“) в този сборник ясно подсказва за възможен и интересен бъдещ паралел в тази посока между живота и дейността на Игнатий (1766 – 1828), бивш митрополит на Арта и от май 1810 г. Угровлахийски митрополит, от една страна, и живота и политическата активност на Софроний Врачански, от друга. Също на тази плоскост Врачанският епископ би могъл да се сравни и с изявите на сръбските духовници Карловацкият сръбски митрополит Стефан Стратимирович (1757 – 1836), Новосадски епископ Йован Йованович (1732 – 1805) и един от лидерите на сръбските въстаници, прота Матей Ненадович (1777 – 1854). Повече у: **Ђорђевић**, М. Политичка историја Србије XIX и XX в. Књ. I (1804 – 1813). Београд, 1965, с. 11 – 20; **Достян** И. С. Планы основания славяно-сербского государства с помощью России в начале XIX в. – В: *Славяне и Россия. К 70-летию со дня рождения С. Л. Никитин*. Москва: АН СССР, 1972, 98 – 107; *Први српски устанак. Акта и писма на српском језику*. Књ. I (1804 – 1808). У ред. Р. **Перовића**. Београд: „Народ-

кои от които се оказват пряко намесени в агитация в подкрепа на руското оръжие, в дипломатически изяви в търсене на руското покровителство и впоследствие – в опитите за уреждане на статута на арменските бежанци в специално създадената през 1828 г. за тях Арменска област на мястото на бившите Нахичеванска и Ереванска провинция. Виждам такава възможност в един, според мен показателен и интересен паралел, свързан с името и дейността на арменския висш духовник Нерсес Аштаракеци, живял от 1771 г. до 1857 г. Като паралел може да се направи не само по отношение на преклонната възраст, до която достигат двамата: епископ Софроний умира на 74 години, а епископ Нерсес – на 86.

Ето подбрана информация за арменския висш духовник¹⁸, сравнена с тази за изявите на Софроний Врачански. Епископ Нерсес е особено активен в годините на руско-персийската и руско-турската войни, съответно от 1826 – 1827 и от 1828 – 1829 г., когато с името на епископа се свързва създаването на доброволчески дружини, воюващи на руска страна. От негово име са разпространявани специални обръщения до арменския народ с призив да се подкрепя и подпомага Русия по време на военните кампании.

Както знаем, и с името на Софроний Врачански, петнадесетина години по-рано, също се свързват две подобни печатни възвания (от 21 март 1810 и от началото на есента на с.г.), разпространявани от руската армия при навлизането ѝ в българските територии през военната кампания от 1810 г. И докато епископ Нерсес открито действа в помощ на руските войски и се подписва с името си под разпространяваното обръщение, то Софроний Врачански отначало отказва да стори това. Преговорите с Врачанския епископ по този въпрос започват и се водят през късната есен и зима на 1809 г. от името на ген. П. Багратион, когато той подготвя кампанията за следващата година, но с агитацията и конкретните разговори е натоварен информираният дипломатически чиновник и драгоман на руското посолство в Константинопол Фонтон. Софроний заявява, че ще действа в помощ на руските войски, но не от свое име. Като основна причина той изтъква опасността

на кнѳга“, 1977, 113 – 116, док. 56; Первое сербское восстание 1804 – 1813 г. и Россия. Сб. док. Сост. И. С. Достян, В. Чубрилович. Т. 1 (1804 – 1807). Москва: Наука, 1980, 84 – 86, док. 37; Гаврилович, Сл. Личности и догађаји из доба Првог српског устанка. Нови Сад: Матица Српска, 1996, 73 – 74, 309 – 312; Рачева, В. Въпросителни около политическата дейност на Софроний Врачански. // *История*, 1995, № 1, с. 32 – 33; Рачева, В. Руската политика и българската идея..., с. 46 – 47; Рачева, В. Неприментным образом. Начало болгарско-российских политических контактов при Александре I. // *Российский исторический журнал Родина*, 2009, № 6, с. 38.

¹⁸ Фактите тук и по-долу за епископ Нерсес са по: Присоединение Восточной Армении к России. Сборник документов. Т. 2 (1814 – 1830). Под ред. Ц. П. Агаяна. Ереван: АН Арменской ССР, 1978.

да не навреди на „своя син [така той нарича и внуците си – б.м., В. Р.], намиращ се в Константинопол. За преписка със своите приятели там“ той ще използва титула „Белградски епископ“¹⁹.

Засега е трудно да се даде задоволителен отговор за характера на контактите на Врачанския епископ в османската столица през 1809 г. Но именно през лятото на с.г. Софроний завършва обемния превод от гръцки на политическия трактат на Амброзий Марлиан, озаглавен от него „Гражданское позорище“. Към този текст, който коментира принципите на просветния абсолютизъм и е интересен не само за владетели и управници, но цели политическото ограмотяване и на обикновените поданици, епископът проявява интерес още докато живее във Видин. Той обаче го довършва и подготвя за отпечатване неслучайно в годината, когато неговият внук за кратко е в състава на османската легация в Лондон, както свидетелства същият К. Фонтон²⁰. Любопитно е да се спомене, че горе-долу по това време ген. Багратион обещава при първа възможност да нареди да се отпуснат и предадат на Софроний Врачански 100 дуката, за да може той да напечата „своя превод на апостолските послания и неделни проповеди“. Със задачата да затвърди доверието на висшия духовник, като отнесе парите, ще бъде натоварен Фонтон²¹, но не знаем дали тя е изпълнена, както и не знаем кое точно съчинение на епископа визира руският главнокомандващ. Към момента са открити и публикувани два текста на печатните призови, чието съставяне се свързва с името на Врачанския епископ, и които се различават основно по подписите и началното обръщение²².

Важно е също да се уточни, че идеята за тях е замислена при ген. Багратион, а е осъществена по време на кампанията от 1810 г. от новия руски главнокомандващ ген. Н. Каменски, на когото логично е нужно известно време, за да се ориентира в осъществените вече контакти на предишното командване с представителите на българите в княжеството. Допускам, че и този факт допринася за „хаоса“ в подписите на двата документа, а за последното обстоятелство достатъчно е писано в историографията.

Още по-любопитно обаче е това, че автор на идеята за въпросните обръщения към българите не е самият Софроний, нито руският главнокомандващ. Автор на идеята да се агитира сред българите отвъд реката чрез печатни обръщения от името на Софроний е богатият арменец Манук бей Мирзоян (1769 – 1817)²³, бивш драгоман на Портата, една изключително

---

¹⁹ Конобеев, В. Д., Шатохина, Е. М. Цит. съч., с. 350 – 352, д. 5, с. 353, бел. 4; Конобеев, В. Д. Българското националноосвободително..., с. 125 – 126.

²⁰ Рачева, В. Неприментным образом..., с. 39.

²¹ Конобеев, В. Д. Българското националноосвободително..., с. 129.

²² Документите вж. Софроний Врачански. Съчинения в два тома..., т. 2, с. 514 – 520.

²³ Внешняя политика России..., т. 5, с. 699 – 700; Конобеев, В. Д., Е. М. Шатохина. Цит. съч., с. 347, бел. 2, с. 351 – 356. Конобеев, В. Д. Българското националноосвободително...,

интересна авантюристична (и в същото време прагматична), много богата личност, чиято биография, макар и непълна, крие много подробности за детайлите и механизмите на задкулиската политика, и който би бил достоен герой на макиавелистки трактат. На него и на контактите му с руските главнокомандващи и с някои турски отцепници, както и със самия Софроний, когото Манук лично познава, ще отдели повече място в друг текст. Тук само ще отбележа, че идеята, приписвана в българската историография на Софроний, че руската армия ще може да бъде подкрепена от почти 10 хил. българи, ако навлезе отвъд Дунав към района на Търновско, е подсказана отново от Манук бей, който е „прекрасно осведомен за всичко, което касае лично Софроний“ и който е „свършено предан на Русия“²⁴.

В достъпните ми документи и историография арменският епископ Нерсес е представян като твърд привърженик на руската изселническа политика, и по-специално – като радетел за арменско преселение от Персия и от Османската империя в Русия, където арменците ще получат особени привилегии и статут на колонисти. Той не само е привърженик на преселението, не само агитира сред сънародниците си лично и със свои емисари, но е убеден, че ако се налага, преселението „трябва да се извърши не само доброволно, но и принудително“. Той работи за изселването и като го подпомага финансово. (Видяхме по-горе, че Софроний, чрез подаването на своята „Записка“, всъщност работи за обратната политика – да се удовлетвори желанието на бежанците да не бъдат премествани в Русия и да се изработи за тях статут там, където са в 1811 г., т.е. в Дунавските княжества.) Епископ Нерсес контактува директно с главнокомандващия на Кавказкия фронт генерал-фелдмаршал Иван Ф. Паскевич (1782 – 1856) и след създаването на Арменската област е назначен от него за член на временното управление на провинцията.

Нерсес Аштаракци е автор и на проекти за регулиране статута на заселените арменци на руска територия, като предлага за охрана на източните части на областта да се създаде временна погранична стража от полуво-

---

с. 87, 124 – 125; **Фаньян**, Дж. С. Манук-бей и его дипломатическая деятельность. // *Историко-филологический журнал АН Арм. ССР*, 1977, бр. 4 (79), 149 – 165.

²⁴ Легендата разказва, че Букурещкият мирен договор от 1812 г. между Русия и Османската империя бил подписан именно в „двореца на Манук в Букурещ“. Вж. Дворец Манук бей. <<http://www.turism.md/rus/topheritage/60/>> 28.03.2005. Вж. и: **Рачева**, В. Неприметным образом..., с. 39; Михаил И. Кутузов. Т. III..., с. 813 – 814, док. 914, бел. 1; **Савченко**, В. А. Авантюристы гражданской войны: Историческое расследование. Харьков: Фолио / Москва: АСТ, 2000, с. 160 и сл. <militera.lib.ru/bio/savchenko/index.html> 28.03.2005. Специално за участието на Манук-бей в „голямата политика“ в кризисните за Османската империя 1807 – 1808 г. вж. **Миллер**, А. Ф. Мустафа паша Байрактар. Оттоманская империя в начале XIX века. Москва – Ленинград: Изд. АН СССР, 1947; **Димитров**, С. Султан Махмуд II и краят на сничарите. София: Седем дни, 1993.

енизирано население. За своята дейност, която датира още от средата на второто десетилетие на XIX в. и която е еднозначно в подкрепа на руската имперска политика, епископ Нерсес е награждаван от император Александър I през 1815 г. с „елмазен кръст“, а от император Николай I (1825 – 1855) през 1828 г. – с „орден Александър Невски“. Бил е дългогодишен началник на арменската епархия в Грузия, на Бесарабската арменска църква, а накрая, до смъртта си, и католикос на всички арменци. Въпреки очевидната му проруска позиция и доказана вяност, по-късно поради сблъсък с ген. Паскевич и най-вероятно заради съпротивата си срещу ограничаването на автономията на арменската църква в Русия, за известен период е въдворен в Бесарабия...

Софроний Врачански не може да се „похвали“ с подобна „богата биография“. Нямаме информация и за евентуални негови руски награди под формата на ордени. Но знаем, че през август 1812 г. последният главнокомандващ Дунавската армия, след подписването на Букурещкия мир, ген. Павел В. Чичагов (1767 – 1849) нарежда на руския консул в Букурещ да вземе под свое покровителство и да защитава „българския митрополит Софроний“, както и да ходатайства за бързо доставяне на пратки за Софроний от „консула в Триест“²⁵. Фрагментарният характер на това сведение поставя повече въпроси, отколкото дава отговори и за сега то не може да бъде еднозначно коментирано.

Накрая искам да отбележа следното. Трябва да отчетем факта, че в периода от края на 1807 г. (от когато имаме документирана политическа ангажираност на Софроний Врачански с мисията на Иван Замбин и Атанас Некович, целяща постигане на руско покровителство за българите) и до подписването на Букурещкия мир от май 1812 г. (когато е периодът на най-активната му изява в защита на българските преселници и опитът да издейства за тях автономно управление) в Дунавската руска армия се сменят четирима главнокомандващи. Това са генералите Прозоровски, Багратион, Каменски и Кутузов. При това положение ще се окаже, че на *политика* Софроний Врачански не му е било никак лесно. Не трябва да подценяваме нито личностните и възрастови особености на висшите военни, нито големите им правомощия като главнокомандващи, нито сменящите се стратегии за водене на бойните действия на Балканския театър. А това на практика означава именящи се стратегии към населението в окупираните Влахия и Молдова, към българските бежанци там, но и към поданиците на султана отвъд Дунав, чието евентуално съдействие се провокира и търси. В друг текст

---

²⁵ Орешков, П. Цит. съч., с. 54; Златарски, В. Н. Политическата роля на Софроний Врачански през Руско-турската война 1808 – 1812. // *Годишник на Софийския университет. Историко-филологически факултет*, 1923, № 19 (3), с. 62 – 63.

ще обърна специално внимание на отношенията между епископ Софроний и ген. Михаил Ил. Кутузов, за който период има най-много публикувани документи и материали.

Както се оказва, Софроний е интересна и трудна за характеризиране личност и понякога предварително приписваните му цели и убеждения усложняват, а не подпомагат обяснението на действията му. Надявам се, че днешната ни конференция, и впоследствие отпечатаните версии на докладите, ще допринесе за запълването на част от „белите петна“ в биографията на книжовника и политика от Новото време – епископ Софроний Врачански.

Sophroniy of Vratsa, the politician, and the Russian emigration policy during the Russo-Turkish war (1806 – 1812)

Vania Racheva

Recognizing that the currently scarce sources cannot serve as a basis for any definitive judgements, the paper discusses the political activity of Bishop Sophroniy of Vratsa (1739 – 1813) during the Russo-Turkish war of 1806 – 1812 with a focus on his activities as a Bulgarian representative before the Russian command, who aimed at regulating the status of the thousands of Bulgarian refugees that ended up on the territory of Wallachia and Moldova during that political crisis. Special attention has been given to comparing the political behaviour of the Bulgarian bishop and that of the Armenian Catholicos Nerses Ashtaraketsi (1771 – 1857), as well as to the mediation of the wealthy and influential Armenian Manuc Bei Mârzayan (1769 – 1817). At some point in their lives, Sophroniy and Nerses, both of them senior clerics, found themselves closely involved in the migration of thousands of their compatriots and the regulation of their status as colonists and settlers in the border areas of the Russian Empire. This parallel highlights some of the mechanisms deployed by the Russian Empire to exert influence over representatives of the Orthodox clergy in regions of strategic importance for the empire in order to reinforce their involvement and encourage their cooperation with Russia, much desired in the current military and political situation.